

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
X

Nesir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
X

İstanbul-1990

sahibi olamaması- şöyle bir dipnotu ile açıklık getirmek istemektedir : «Wetzstein'in bu beyânının tevsîki ne muasır ve ne de modern literatür ile mümkündür. Burada herhâlde Şam'a mahsûs bir uygulama sözkonusudur» (s. 234, n. 246-a). Bu ifâde ve açıklama herhâlde Ingeborg Huhn'un dalgınlık hâline raslamış olsa gerektir. Zirâ, Wetzstein'in kastettiği ve arâzî satın almalarına müsaade edilmeyen Hristiyanlar, Osmanlı tebeası olanlar değil, sahife 252 ve devamında da ifâde edildiği üzere yabancı uyruklu Hristiyanlardır. Dolayısıyla Huhn'un bu noktadaki tereddüd ve dipnotundaki yorumu hatalıdır.

Çalışmada yer alan belgeler arasında, Wetzstein'in «Şam'da Prusya'nın maaşlı bir konsolosluk kurulması cihetiyle temsil edilmesinin zarûreti» ünvanlı 3 Mart 1852 tarihli mufassal Lâyihası yöre için önemli bir kaynak değeri taşımaktadır (s. 353-382). Burada bölgenin toplumsal/etnik-dinî, ekonomik/ticârî, siyâsî durumu ve genelde Osmanlı idâresinin karşılaştığı büyük güçlüklerin boyutu gözler önüne serildiği gibi, büyük devletlerin konsoloslukları vasıtasıyla bölgede sürdürdükleri etkinlik ve nüfûz politikaları yeterli bir açıklıkla gün ışığına çıkmaktadır. Bu bağlamda konsolos raporlarının geçen yüzyıl imparatorluk tarihimizin en önemli kaynaklarından biri olduğu hususu tekrar taayyün etmiştir. Ingeborg Huhn, yalnızca Wetzstein'in «evrâk-ı metrûkesi»ni yüzyıl mahfûz kaldığı yerden gün ışığına çıkartmamıştır!..

Kemal Beydilli

Sultan Tulu, *Chorasantürkische Materialien aus Kalat bei Esfarayen*, Islamkundliche Untersuchungen. Band 128, Klaus Schwarz Verlag. Berlin. 1989. 365s. 1 Harita.

Horasan Türkçesi, Batı Türkçesi (Oğuz) içerisinde diğer Batı Türkçesi şivelerine nazaran az araştırılmış olanı, dolayısıyla da az bilinenidir. Türk lehçe ve şivelerinin tasnifinde Horasan Türkçesi adına pek rastlanılmamaktadır¹. R. Rahmeti Arat *Türkiyat*

¹ Bu konuda bkz. R. Rahmeti Arat, «Türk Şivelerinin Tasnifi», *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul 1953, s. 59-139; R. R. Arat - A. Temir, «Türk Şive-

Mecmuası'ndaki makalesinde Kaşgarlı Mahmud'dan makalenin yazıldığı (1953) yıla kadarki tasnif tecrübelerini özetlemektedir. Bu makalede sadece Samoyloviç'in tasnifinde «ol- gurubu (Türkmen, Cenûb-i Garbî)'nun konuşulduğu sahalara sayılırken «5. İran (Azerbaycan, Esterâbâd, Horasan v.b.)» ifadesi yer almaktadır. Horasan, Gazneli Mahmud (971-1030) devrinden itibaren Oğuzlara yurt olmuştur. Daha doğudan gelen Oğuzlar Horasan bölgesinde bir müddet kaldıktan sonra kuzeye, güneye ve batıya doğru göç etmişlerdir². Ayrıca bölgedeki Türkler soyca Oğuz boyundan olmalarına rağmen Çağatay Türkçesinin tesiri altında kalmışlar ve dolayısıyla Çağatay edebî dairesine girmişlerdir. Bugünkü Türkmen Türkçesindeki ayrılıklar da bu yüzdendir.

Gerhard Doerfer 1969 yılından itibaren İran'daki Türk şiveleriyle ilgilenir. Çalışmalarının sonucunda bilinen sınıflamalara ek olarak Batı Türkçesi şivelerine (Anadolu, Azeri, Türkmen, Gagavuz) Horasan Türkçesini de ekler. Bu şiveyi ele alan yazısı *TDAY-Belleten 1977*'de yayınlanır³. Ancak Doerfer'in bu görüşü bütün Türkologlarca henüz benimsenmemiştir.

İncelemeğe çalıştığımız eser, Doerfer'in 1973'te Horasan'a yaptığı gezide derlenen «Aslı-Kerem» hikâyesini ele almaktadır. Eserin giriş kısmında Horasan Türkçesinin Azeri ve Türkmen şiveleri arasında bir yeri olduğu belirtildikten sonra Doerfer'in 1977'de yazdığı makaledeki tarihî devirleri belirten tasnifi aynen aktarılır. Bu tasnife göre 744'deki Oğuz Türkçesi, 970'de Selçuklu ve Türkmen Türkçeleri olarak ayrılmağa başlar. 1071'de doğu ve batı Selçuklu Türkçesi olarak tekrar ikiye ayrılan bu koldan Horasan Türkçesi ve Oğuz-Özbek Türkçeleri meydana çıkar.

lerinin Tasnifi», *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1976, s. 305-327; Johannes Benzing, Karl Heinrich Menges (çev. Mehmet Akalın), «Türk Dillerinin Sınıflandırılması», *Tarihi Türk Şiveleri*, Atatürk Üniv. Yay. Ankara 1979, s. 1-15; H. Eren, «Türk Dili» md., *Türk Ansiklopedisi*, c. 32, s. 72-79.

2 Bkz. Prof. Dr. Erdoğan Merçil, *Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi - İlk Müslüman Türk Devletleri «Gazneliler»*, 6. cilt, İstanbul 1987, s. 223-229.

3 Gerhard Doerfer, «Das Chorasantürkische», *TDAY-Belleten 1977*, Ankara 1978, s. 127-204.

Önsöz, içindekiler ve kısaltmalar bölümünden sonra 3. sayfada Kalat ağzının karakteristik özellikleri kısaca verilir. Daha sonra bölge ağzıyla ilgili önceki çalışmalar sayılır. 7. sayfada kaynak kişiler tanıtılmıştır. Bunlardan Golam Husayn Musafarati 30-32 yaşlarında, Hedayatollah Azimiyan 56 yaşında bir bahşidir. İki kaynak kişi arasındaki söyleyiş farkları örnekler verilerek belirtilir. 10. sayfadan itibaren Fonetik başlığı altında ünlü-ünsüzler tanıtılır. 19. sayfadaki Fonetik bölümünde ise ünlü uyumu ve ses hadiseleri örneklerle, tarihî ve günümüz Türk şiveleriyle karşılaştırmalı olarak verilir. 44. sayfadan itibaren eserin Morfoloji bölümü yer alır. Bu bölümde de bilinen sıraya uyularak (isim çekimi, zamir ve zamir çekimi, sıfat, zarf, edat vs.) gramer incelemesi yapılır. 67. sayfadan sonra fiil bölümü yer alır. Bu bölümde fiil çekimi örnekleriyle gösterilir. 90. sayfada Text «Aslı-Kerem» başlığı ile hikâyenin transkripsiyonlu metni verilir. Giriş kısmında verilen bilgiye göre eserin transkripsiyonu Alman Doğu Bilimleri Cemiyeti'nin kabul ettiği sisteme göre yapılmıştır. 116. sayfada metnin Almanca'ya yapılan tercümesi yer alır. 153. sayfadan itibaren «Aslı-Kerem» hikâyesiyle ilgili olarak Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'daki metin yayınları tanıtılır.

Kişi ve yer adları 184. ve 185. sayfalarda verilir. 186-200. sayfalarda Aslı-Kerem hikâyesinin 1943 ve 1965'de Türkmenistan'da yapılan metin yayınlarından örnekler verilir. Burada aynı transkripsiyon sistemi kullanılmadığı için Horasan'daki metin ile Türkmenistan'daki metni fonetik olarak karşılaştırmağa imkân yoktur. 205. sayfadan itibaren Kalat ağzından yapılan derlemelerdeki 709 kelime akrabalık isimleri, organ isimleri, hayvan isimleri, bitki isimleri, zamirler, zarflar, fiiller vb. gibi kategorilere ayrılarak ayrı ayrı listeler halinde verilir. Her türdeki kelimelerin Almanca ve Farsçaları verilmiştir. Listenin sonunda yine Almanca, Farsça ve Türkçe olarak bazı gramer kategorilerinden (isim tamlamaları, fiil çekimleri vb.) örnekler verilmiştir.

247. sayfadan itibaren eserin «sözlük» bölümü yer almaktadır. Bu bölümde yabancı kelimelerin hangi dilden oldukları, Türkçe kelimelerin ise Eski Türkçe'deki ve yer yer bugünkü Türkmen ve Azeri Türkçelerindeki karşılıklarına yer verilir. Sözlük bölümünde transkripsiyonlu metinde geçmeyen, ancak diğer metin-

lerde geçen bazı kelimelere de yer verildiği görülür. Sözlükte yer alan bir kaç kelime üzerinde araştırmacının hatalı davrandığını belirtmek yerinde olacaktır sanıyorum.

Bu kelimelerden ilki «a.po» kelimesidir. «apo» kelimesine sözlükte «Vaterbruder, ('amu) Kur. (sor.) apo» şeklinde mânâ verilmiştir. Buradaki kur. (sor.) kısaltması «kurdisch (sorani) «kelimelerine aittir. Burada Türkçe apo kelimesi yanlış olarak Kürtçe gösterilmiştir. «apo» kelimesi Köktürk Yazıtlarından beri Türkçede görülen ve kullanılan eski bir Türkçe kelimedir. Bugün de bir çok Türk şivelerinde varlığını muhafaza etmektedir. «Babanın erkek kardeşi, amca» mânâlarına gelen «apo» kelimesi Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında da yaşamaktadır. Bugün kullandığımız amca kelimesi de «apa»'nın Arapça 'amu kelimesi ile karıştırılmasından sonra ortaya çıkmış bir şekildir⁴. Talât Tekin bu yazısında amca kelimesinin Arapça 'amu kelimesiyle ilgili olmadığını «aba eçe-si»-babanın ağabeyi veya erkek kardeşitarzında bir terkipten geliştiğini örnekleriyle ve geniş olarak belirtmiştir. Yine aynı yazıda buradaki aba kelimesinin Köktürk Yazıtlarındaki eçü apa «ecdat» ve Divânü Lugati't-Türk'teki aba «baba» kelimeleriyle ilgili olduğu belirtilmiştir. Apa kelimesi bugün Anadolu ağızlarında da yaşamaktadır⁵. Burada da apo kelimesinin «baba, dede, amca» mânâlarına geldiği ve aba, ap, apa, apo şekillerinde söylenildiği kaynak gösterilerek verilmiştir. Apa kelimesi *Derleme Sözlüğü*'nde de benzeri mânâlara gelmektedir⁶. «apo» kelimesinden hareketle yapılan bir diğer hata da eserin kısaltmalar kısmına üç ayrı şekilde Kürtçe kısaltmanın alınmış olmasıdır. Bu kelime ile yapılan bilgi yanlışına Kürtçeyi edebî dil seviyesine çıkararak ayrı bir yanlış daha eklenmiştir.

Kürtçe kısaltmaların kullanıldığı bir başka kelime de «kire» kelimesidir. «Kısa» mânâsına gelen ve Anadolu ağızlarında da yaşayan bu kelime bahane edilerek Kürtçeye yer verilmesi yanlış

4 Bkz. Talât Tekin, «Amca» ve «Teyze» Kelimeleri Hakkında, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1960, s. 283-294.

5 Bkz. Tuncer Gülensoy, *Doğu Anadolu Osmanlıcası* (Etimolojik Sözlük Denemesi), TKAÉ Yay. Ankara 1986, s. 33, 44-45.

6 Apa kelimesinin değişik mânâları için bkz. *Derleme Sözlüğü*, TDK, Yay. c. 1, Ankara 1963.

olsa gerektir⁷. Kürtçe gösterilen üçüncü kelime ise «lok» kelimesidir. Farsça «luk» kelimesinden bozularak Türkçede *lok* veya *lök* şeklinde söylenen ve bazen «dişi deve» bazen de «soylu ve erkek deve» mânâlarına gelen bu kelimedede de Kürtçeye yer verilmiştir. Ses taklidi olması da muhtemel olan «lök» kelimesi için Kürtçeye yer verilmesi düşündürücü olsa gerektir. Ayrıca 210-211-212. sayfalarda verilen hayvan adlarında *lok* kelimesine yer verilmemiştir. Burada dikkati çeken asıl husus apo, kire ve *lok* kelimelerinin yayınlanan transkripsiyonlu metinde olmaması ve bizim cümle içerisinde kullanılışını bilmediğimiz diğer metinlerde geçmiş olmasıdır. Sözlük bölümünden sonra eserin bibliyografya kısmı yer almaktadır. Eserin sonunda Horasan Türkçesinin konuşulduğu yerleri gösteren bir el haritası yer almaktadır.

Mukayeseli Türk Dili Grameri'nin yazılabilmesi için bugünkü Türk lehçe ve şiveleriyle ilgili ağız araştırmalarının bir an önce yapılması gerekmektedir. Türkiye ve Azerbaycan bu konuda diğer Türk şivelerinden daha öndedir. İncelemeğe çalıştığımız ve doktora tezi olan bu eser İran Azerbaycanındaki Türklerden derlenen bir metni konu edinmiştir. Eserin başında 24 adet bant doldurulduğu söylenmekte ve Aşh-Kerem hikâyesinin 45 dakikalık bir yer tuttuğu belirtilmektedir. Oğuz gurubu içerisinde şüphesiz önemli bir yeri olan Azeri Türkçesinin Güney Azerbaycan'daki ağızları hakkında daha sağlıklı hüküm verebilmek için geride kalan diğer derlemelerin de yayınlanması yerinde olacaktır.

Yakup Karasoy

7 «kire» kelimesi için bkz. *Derleme Sözlüğü*, TDK Yay. c. VIII, Ankara 1975; Tuncer Gülensoy, *Doğu Anadolu Osmanlıcası*, Ankara 1986.